

PROTKANOST KATEKIZMA SVETIM PISMOM

DR. MATO ZOVKIĆ

Prvi prikazivatelji KKC u hrvatskim časopisima istaknuli su kako je on protkan citatima iz Pisma i pri tome se oslonili na vanjske slične prikaze.¹ R. Paloš preuzima misao jednog američkog teologa ističući kako »KKC treba promatrati cjelovito, a ne rastavljenog na njegove pojedine sastavne dijelove. Treba ga dakle čitati u okviru žive predaje Crkve i u ozračju vjere, ali uvijek svjesni da se kršćanska vjera ne usredotočuje na knjigu nego na Osobu«². U KKC ima obilje citata iz Pisma, saborskih dokumenata, otaca, svetaca i Zakonika crkvenog prava pa sama prisutnost citata još ne govori o pripremljenosti čitatelja KKC za plodno slušanje Pisma u liturgiji Crkve i za osobno proučavanje.³ Ovakvim naslovom teme želim reći da je protkanost Katekizma Pismom nešto pozitivno i organski uklopljeno u dokument crkvenog učiteljstva koji iznosi pregled zajedničke vjere, ali i upozoriti da »Katekizam nije egzegetski traktat ili biblijski komentar izložen Crkvi«⁴.

Postavlja se pitanje metode: da li istraživati hermeneutski postupak sastavljača katekizma ili ispitivati svetopisamsku podlogu četiriju dijelova od kojih se Katekizam sastoji? Što Katekizam uči o Pismu kao knjizi Crkve? Kako na svetopisamske temelje nakalamljeve kasnije učenje i vjeru Crkve o kršćanskim dogmama, sakramentima, moralu i molitvi? Od literature koja mi je bila dostupna većina autora istražuju hermeneutika načela za plodno čitanje Pisma s Crkvom i u Crkvi⁵. G. Betori, prikazujući katekizamske izvore, ulogu Pisma

¹ Usp. E. Vesely: »Katekizam Katoličke Crkve«, *Obnovljeni život* 1993, 3–4, 309–329. T. Jozić: »Ustrojstvo i moral novog katekizma«, *Crkva u svijetu* 1993, 4, 469–477. R. Paloš: »'Katekizam Katoličke Crkve'. U očekivanju hrvatskog prijevoda«, *Kateheza* 1993, 4, 247–263.

² R. Paloš, art. cit., 258.

³ H. Verweyen: *Der Weltkatechismus Therapie oder Symptom einer kranken Kirche?*, Patmos Verlag, Düsseldorf 1993 predbacuje redaktorima KKC da su odstupili od saborskog učenja o Pismu, osobito u traženju da se Pismo razumijeva u duhu Crkve. Na str. 25 prenosi kritiku američkih teologa da je »postupanje prema Pismu u Katekizmu označeno kao veoma manjkavo i fundamentalističko«. Marion Wagner: »Ein Kirchenbild für unsere Zeit? Ekklesiologische Aussagen des neuen Katechismus«, *Stimmen der Zeit* 118 (1993), 8, 533–546 smatra da je KKC staro načelo *Extra Ecclesiam nulla salus* protumačio strože i uže nego bi to slijedilo iz Mt 25,31–46. U analizi apostoliciteta Crkve prema KKC vidi nedovoljnu pažnju za novozavjetni i ekumenski pojam apostola.

⁴ Gonzalo Aranda: »La Sacrada Escritura en el Catecismo de la Iglesia católica«, *Scripta theologica* 25 (1993, Pamplona), 2, 473–509, citat str. 476.

⁵ Uz već navedene radove H. Verweyena i G. Arande poslužio sam se i člancima J. Wicks: »La trasmissione della rivelazione divina«, u R. Fisichella (izd.): *Catechismo della chiesa cattolica. Testo integrale e commento teologico*, Piemme, Casale Monferrato 1993, 614–619; zatim: I. de la Potterie: »La sacra scrittura«, *Ibidem*, 620–626.

naziva fundamentalnom te ističe da ovo nije biblijski katekizam ali »ima snažnu biblijsku sastojnicu, barem u većem dijelu svojih stranica. To je izrazitije u prvom i četvrtom dijelu, ali jednako vrijedi i za ostale dijelove«⁶.

Odlučujem se svjesno za kombinaciju hermeneutskih načela i tematske obrade. Zato ćemo najprije pogledati primjenu Pisma kao knjige Crkve, zatim istražiti svetopisamsku podlogu dekaloga i kršćanskog morala u trećem dijelu KKC. Ispitat ćemo, u kojem smislu KKC naziva Očenaš »sintezom cijelog evanđelja« (2761; 2774) i »središtem Pisma« (2774) u okviru nauka o kršćanskoj molitvi. Na kraju ćemo vidjeti u kojim tematskim cjelinama KKC navodi ili upućuje na Jakovljevu poslanicu.

Primjena Pisma u Crkvi i na Crkvu

Podsjetimo se najprije da KKC govori o Pismu u okviru drugog poglavlja prvog dijela. U prvom poglavlju riječ je o čovjekovoj težnji za transcendentnim vrijednostima i sposobnosti da upozna Boga. U drugom poglavlju riječ je o Bogu ukoliko dolazi čovjeku u susret: objava Boga (čl. 1), prenošenje Božje objave (čl. 2), Sveto pismo (čl. 3).

KKC preuzima od saborske konstitucije *Dei Verbum* osnovno načelo da se objava zbiva događajima i riječima (*gestis et verbis* – DV 2) te da je postupna. Mi kršćani SZ gledamo kao pripremu na događaj Krista jer je Bog stupnjevito otkrivao ljudima ono što je potrebno za spasenje (usp. DV 2, 4 i 12). Ovdje pretpostavljam kao poznate opće crte saborskog učenja o Pismu⁷ osobito kvalitetnu novost u vezi s tzv. istinitošću Pisma: »Budući da sve ono što nadahnuti pisci ili hagiografi izjavljaju valja držati izjavljenim od Duha Svetoga, mora se dosljedno ispovijedati da knjige Pisma čvrsto, vjerno i bez zablude naučavaju istinu koju htjede Bog da radi našega spasenja bude zapisana u Svetom pismu« (DV 11)⁸.

a) *Osnovno hermeneutsko načelo* za uporabu Pisma u Crkvi prema KKC je *povezanost i usklađenost istina vjere* (usp. 109–119). Vrlo je značajan naslov za ovaj dio poglavlja o objavi: »Duh Sveti, tumač Pisma«. Na liniji DV 12 KKC kaže: »Za ispravno tumačenje Pisma treba pažljivo tražiti što su hagiografi zbiljski htjeli iznijeti (*affermare*; *was die menschliche Verfasser wirklich sagen wollten*) te što je Bog htio objaviti po njihovim riječima« (109). U nastavku KKC ističe kako valja gledati na nakanu svetih pisaca, na književnu vrstu kojom su se poslužili, ali i na namijenjenost Pisma zajednici vjernika pod

⁶ G. Betori: »Le fonti del Catechismo della Chiesa Cattolica«, u T. Stenico (izd.): *Un dono per oggi il catechismo della chiesa cattolica. Riflessioni per l'accoglienza*, Edizioni paoline, Milano 1993, 243–260, osobito 249–251. Na str. 252 on kaže: »Odnos nekog katekizma prema Bibliji ne odražava se samo na načinu kako je ona prisutna u dotičnom katekizmu, nego na načinu kako on ulazi u biblijski tekst. Ne treba zaboraviti kako je jedna od temeljnih svrha kateheze osposobiti vjernika da pristupa svetom tekstu osobnim rastom, prema jednoj konkretnoj smjernici Sabora koja je upravljena katehistima a oni spadaju među prve naslovnike Katekizma. Trebamo se nadati da će oni koji se budu služili ovim tekstom, bilo zbog priređivanja drugih katekizama bilo zbog izravnog katehetskog djelovanja, znati vrednovati samo bogatstvo izravnih citata – koji ipak ostaju fragmentarni – ali još više obilnije mnoštvo tekstova koji se spominju u bilješkama. Iz tih citata i napomena u bilješkama korisnici Katekizma trebali bi tkati platno biblijske teologije kojom su prožeti svi biblijski tekstovi, skladno s jedinstvom Pisma koje je jedno od katekizamskih načela nužnih za ispravno tumačenje svetog teksta.«

⁷ Usp. Komentar DV A. Kresina-Lj. Rupčić-A. Škrinjar: *Dogmatska konstitucija o božanskoj objavi Dei Verbum*, Zagreb, FTI 1981.

⁸ Usp. M. Zovkić: »Saborska nauka o nadahnuću i istini Sv. pisma«, *Svesci* 30 (1977), 91–100. Isti: *Riječ Božja u riječi ljudskoj. Odrasli pred Biblijom*, Mostar, Crkva na kamenu 1989, 53–67.

utjecajem Duha Svetoga. Od Sabora preuzima KKC tri kriterija za ispravno tumačenje Pisma u Crkvi:

- Iako se Pismo sastoji od raznorodnih knjiga pisanih u dugom vremenskom razdoblju, ono je za kršćane jedinstveno »snagom jedinstva Božjeg plana kojemu je Isus Krist središte i srce, otvoreno poslije Pashe« (112);
- Pismo čitamo i prihvaćamo u živoj tradiciji Crkve, jer Crkva »u svojoj tradiciji nosi živi spomen riječi Božje i Duh Sveti daje joj tumačenje te riječi po duhovnom smislu« (*secundum sensum spiritualem* – 113);
- Valja paziti na »analogiju vjere« (usp. Rim 12,6) pod kojom redaktori KKC. razumijevaju »međusobnu povezanost vjerskih istina u cjelovitosti plana objave« (114).

Na liniji dosadašnjeg eklezijalnog pristupa Pismu KKC razlikuje dva glavna smisla u njemu: literarni i duhovni. U duhovni ubraja tzv. alegorijski, moralni i anagoški navodeći srednjovjekovno latinsko pravilo: »Littera gesta docet, quid agas allegoria; moralis quid agas, quo tendas anagogia«. KKC citira i načelo Tome Akvinskog prema kojem se »svi smislovi temelje na literarnom«, a do njega dolazimo »ispravnim tumačenjem« upotrebjenih riječi (116). Na kraju ovog odsjeka KKC preuzima DV 12,3 u kojem biskupi sa Sabora pozivaju egzegete da neumorno rade na dubljem razumijevanju i izlaganju Pisma u Crkvi.

Ovakav temeljni hermeneutički pristup Pismu bitno ovisi od književne vrste »katekizma« kao sinteze zajedničke i obavezne vjere Crkve. Oni koji se u prvim analizama obaraju na »duhovni smisao« ili »crkveno čitanje« Pisma kakvo KKC iznosi i traži predbacuju mu fundamentalističku primjesu, zapostavljanje povijesno-kritičke metode i omalovažavanje tzv. kritike redakcije⁹. Iako su prvotni naslovnici KKC biskupi kao učitelji vjere koji se trebaju pobrinuti za katekizme prilagođene dobi i kulturi primatelja vjerske pouke, on je namijenjen svima odraslim i obrazovanim katolicima jer iznosi »organsko i sintetičko izlaganje bitnih i temeljnih sadržaja katoličkog učenja o vjeri i ćudoređu, u svjetlu Drugog

⁹ Ovdje mislim na spomenuto djelo njemačkog katolika H. Verweyena koji optužuje K da odstupa od učenja DV o Pismu i posebno je alergičan na »duhovni smisao«. Usp. op. cit., 26–52, posebno 46–48. Imajući u vidu Ratzingerovu kritiku čisto znanstvene i zatvorene egzegeze u predgovoru knjizi *Schriftauslegung im Widerstreit* (QD 117), Freiburg 1989, na str. 132–133 kaže: »J. Ratzinger prije svega mimoilazi važan doprinos – od sredine ovog stoljeća – koji je donijelo istraživanje po metodi Redaktionsgeschichte: kritika redakcije, u ozračju dotjerivanja metode povijesti oblika i tradicije, otvorila je dosada neslućene mogućnosti da se jasnije upozna nakana biblijskog pisca. Sve više izlaze na svjetlo kao vrli teolozi ne samo Ivan nego također Marko, Matej i Luka koji zbilju Isusa svjedoče iz svoje različite perspektive te unatoč (ili upravo zbog) višestrukosti takvih svjedočanstava donose divni dokaz o ujedinjujućoj snazi događaja što ih naviještaju. Ovdje su veoma jasno upućene jedna na drugu povijesna metoda i hermeneutika vjere. Vjerničko traženje nadahnutog smisla Pisma, ukoliko treba biti zbiljski temeljito, sada se jedva može dispenzirati od povijesno-kritičkog pristupa. Po mom mišljenju, upravo u upornom zaobilazanju ove stožerne povezanosti povijesnog i duhovnog izlaganja leži glavni razlog bijede Katekizma u ophodu s Pismom (Misere des Weltkatechismus in seinem Umgang mit Schrift), izrekama Sabora i konačno samim Isusom Kristom. Prema govoru Ivana Pavla II. Papinskoj biblijskoj komisiji od 23. travnja 1993. povodom izrade (barem u osnovi) Dokumenta te komisije o tumačenju Biblije u Crkvi nastaje bojazan da će se bijeda nastaviti u dokumentu koji uskoro izlazi.« Za pun tekst francuskog izvornika i talijanskog prijevoda tog papinog govora usp. *Enchiridion biblicum. Documenti della Chiesa sulla Sacra Scrittura. Edizione bilingue*, Edizioni dehoniane, Bologna 1993, 1154–1181. U međuvremenu izašao je najavljeni dokument, Pontifica commissione biblica: *L'interpretazione della Bibbia nella Chiesa*, Libreria editrice vaticana, Citta del Vaticano 1993. Dokument na kraju nosi nadnevak od 15. travnja 1993, ali je službeni predgovor kardinala Ratzingera datiran 21. rujna 1993. Nažalost, ovaj dokument još nije preveden na hrvatski niti predstavljen hrvatskim teološkim časopisima.

vatikanskog sabora i cjeline crkvene tradicije« (11). Zato KKC pri izravnom navođenju citata ili upućivanju na pojedine tekstove SP pretpostavlja kao opće poznate osnovne informacije o nastanku pojedinih knjiga SZ i NZ, njihov povijesni kontekst i značenje tih tekstova za povijesnu ili prvu generaciju čitatelja. On se trudi u svjetlu Pisma današnjim vjernicima iznijeti pregled katoličke vjere. Ne obazire se posebno na razlike između SZ i NZ ili između pojedinih knjiga unutar ovih dviju velikih zbirka. Posebno naglašava povezanost SZ i NZ gledajući u SZ obećanja, dublja značenja ili tipove događaja i osoba iz NZ: »Svim tim oblicima služila se Crkva od apostolskih vremena da pokaže jedinstvo dvaju Zavjeta. U Katekizmu, koji to jedinstvo izvodi iz jedinstva Božjeg plana o spasenju, prevladavaju prve dvije vrste: prelaz od proroštva na ispunjenje i odnos nečega što pripravlja prema nečemu što ostvaruje. Samo sporedno se zaustavlja na 'tipskom' odnosu«¹⁰. G. Aranda s pravom uočava da KKC i inspiraciju promatra u misteriju Krista kao punine objave, jer je vjera Crkve o Pismu neodvojiva od njezine vjere o Kristu kao sveopćem Spasitelju i eshatonskom sabiratelju naroda Božjega.

b) *Liturgija Crkve je najbolje »mjesto« za slušanje i razmatranje Pisma.* Na to upućuje KKC u prvom poglavlju drugog dijela gdje je riječ o pashalnom otajstvu u vremenu Crkve. Tumačeći kako se djelo Kristovo nastavlja u liturgiji Crkve snagom Duha Svetoga KKC ističe: »Duh Sveti prvenstveno podsjeća liturgijski skup na smisao spasenjskog događaja dajući život Božjoj riječi koja biva naviještena da bi bila prihvaćena i življena« (1100). Zatim KKC citira pun tekst SC 24 koji uči da od Svetog pisma u liturgiji Crkve »čini i znakovi primaju svoje značenje«¹¹. Zatim nastavlja: »Duh Sveti daje čitateljima i slušateljima duhovno shvaćanje Riječi Božje, već prema raspoloženju njihovih srdaca. Po riječima, akcijama i simbolima, koji sačinjavaju osnovni nacrt svakog liturgijskog slavlja, on uspostavlja živi odnos vjernika i služitelja s Kristom, Riječju i Slikom Oca, da uzmogne prelaziti u njihov život značenje onoga što u slavlju slušaju, razmatraju i vrše« (1101). Podsjećajući na PO 4,1 – gdje je istaknuto kako navještajem Riječi zajednica vjernika započinje i raste – KKC nastavlja kako svetopisamska čitanja u liturgiji traže od sudionika odgovor i zalaganje u vidu saveza između Boga i njegova naroda.

U službi Riječi Duh podsjeća okupljenu zajednicu na ono što je Krist za nas učinio (1102–1103; 1133). Za razliku od predsaborske moralke koja je učila da je misa valjana, ako vjernici stignu barem na prikazanje, KKC sa Saborom uči da je »bogosluzže Riječi sastavni dio sakramentalnih slavlja. Da bi hranili vjeru sudionika, znakovi koji prate riječ Božju trebaju biti vrednovani: knjiga Riječi (lekcionar ili evanđelistar), iskazivanje poštovanja toj knjizi (procesija, kađenje, svijeće), mjesto s kojeg biva naviještena (ambon), glasnoća i razumljivost navještanja, odgovori skupa (usklici, psalmi meditacije, litanije, ispovijesti vjere...). Liturgijska riječ i liturgijska akcija nerazdvojivi su kao znakovi i pouka ukoliko ostvaruju ono što naznačuju. Duh Sveti ne ograničava se samo na razumijevanje Riječi time što budi vjeru; on po sakramentima ostvaruje 'divote' Božje naviještene u Riječi. On uprisutnjuje i priopćava Očevo djelo koje je izveo ljubljani Sin« (1154–1155; 1190). U prikazu euharistijskog slavlja (1345 do 1355) KKC pobliže nabraja što spada u službu Riječi: »Spisi proroka, to jest Stari zavjet, uspomene apostola, to jest njihove poslanice i evanđelja; homilija koja potiče na prihvaćanje naviještenoga kao zbiljske Riječi

¹⁰ G. Aranda, art. cit., 502.

¹¹ Za komentar tog mjesta SC usp. M. Kirigin: Konstitucija o svetoj liturgiji – Sacrosanctum Concilium, Zagreb 1985, 136–139.

Božje (1 Sol 2,3) i na provođenje u život te Riječi, a zatim slijede zazivi za sve ljude« (1349).

Iz ovih navoda vidimo da KKC gleda Pismo kao knjigu Crkve prvenstveno namijenjenu čitanju u liturgiji. Za vjernički pristup Bibliji bitna je ova izvorna namjena jer su Bibliju pisali vjernici, za vjernika, kao spomen doživljene objave. Znanstveno istraživanje promatrano je u vidu plodnog čitanja u liturgiji.

c) Iznesimo nekoliko *konkretnih primjena eklezijalnog čitanja i primjene Pisma*.

1. Govoreći o Isusovu krštenju kao prvom činu njegova ministrija KKC računa s dvije verzije tog događaja u kanonskim evanđeljima: Mt i Iv govore kako je Isus tom zgodom predstavljen nazočnima kao omiljeli Sin odnosno Jaganjac, a prema Mk i Lk Otac mu govori da će biti omiljeli Sin ako svoju mesijansku službu bude obavljao skromno poput Sluge patnika. U isto vrijeme KKC povezuje krštenje vjernika s Isusovim krštenjem (533–537).

2. Prikazujući Isusov proces KKC izričito uči posebnim podnaslovom da »Židovi nisu kolektivno krivi za Isusovu smrt«, a usklik iz Mt 27,25 »Krv njegova na nas i na djecu našu« tumači kao »formulu potvrde« sličnu onima u Dj 5,28 i 18,6. Time na liniji saborskog učenja o odnosu Crkve prema Židovima smanjuje povode eventualnom antisemitizmu među katolicima (597).

3. U tumačenju euharistije kao spomen-čina te žrtve Isusove i žrtve Crkve KKC se poziva na biblijski pojam *zikkaron*: »Prema Svetom pismu *spomenčin* nije samo sjećanje na događaje iz prošlosti nego navještaj divnih djela koja je Bog učinio u prilog ljudima. Liturgijsko slavljenje tih događaja na neki način ih uprisutnjuje i aktualizira. Izrael upravo tako shvaća svoje oslobođenje iz Egipta: kadgod se slavi Pasha, događaji izlaska postaju prisutni u sjećanju vjernika da bi svoj život usklađivali s njima« (1363).

4. Redaktori su svjesni da je Iv 20,22-23 ivanovska verzija uskrsnog mandata. U tom mandatu Uskrsli prema sinopticima određuje da Apostoli propovijedaju evanđelje svim narodima i krštavaju one koji uzvjeruju. Kod Ivana im udahnuje Duha Svetoga i opunomoćuje ih da misionarskim djelovanjem opraštaju grijeha svima koji uzvjeruju. Strogo egzegetski gledano, ovo je misionarsko-krsni tekst. Ali kako je Crkva tokom dugih stoljeća vjerovala da postoji mogućnost opraštanja grijeha i nakon krštenja kao prvotnog sakramenta opraštanja, redaktori u ivanovskoj verziji uskrsnog mandata s tridentinskim saborom i drugim dokumentima učiteljstva vide novozavjetnu podlogu za sakrament pomirenja (1484–1486).

5. Slično je s novozavjetnim povijesnim kontekstom (*Sitz im Leben Jesu*) za blaženstvo o čistima srcem koji će Boga gledati (Mt 5,18). Za razliku od farizeja koji su prenglasili izvanjski moral i obredna pranja, Isus je tražio unutarnji i eshatonski moral. Zato je »čistoća srca«, unutarnja i posvudašnja čistoća, saveznička vjernost ili »pravednost pred Bogom«¹². Redaktori Katekizma spominju ovaj tekst u okviru pouke o kršćanskoj seksualnoj čistoći tumačeći da su čisti srcem oni »koji su uskladili svoj um i volju sa zahtjevima Božje svetosti, posebno na tri područja: karitativne ljubavi, čistoće ili seksualne ispravnosti, ljubavi prema istini i pravovjerju. Postoji veza između čistoće srca, tijela i

¹² Usp. M. Zovkić: »Blaženstva – Isusov poziv na spašeničko i spasotvorno čudoređe (Mt 5,3-12; Lk 6,20-26)«, Nova et Vetera 1983, 9–19. B. T. Viviano: »The Gospel according to Matthew«, The New Jerome Biblical Commentary, London 1992, 42:24.

vjere« (2518). Ovdje redaktori uz novozavjetni kontekst gledaju i tradiciju Crkve u tumačenju čistoće srca.

Biblijska podloga Dekaloga i kršćanskog čudoređa

Stariji katekizmi za djecu i odrasle nisu u popisu zapovijedi Božjih, koje su katolički vjeroučenici trebali učiti napamet, donosili povijesnu uvodnu formulu prisutnu u obje starozavjetne verzije Dekaloga: »Ja sam Jahve, Bog tvoj, koji sam te izveo iz zemlje egipatske, iz kuće ropstva« (Izl 20,1; Pnz 5,6). Tek nakon tog povijesnog uvoda slijede u SZ odredbe da saveznički narod Božji ne smije štovati druge bogove, uzimati ime Božje uzalud, raditi u dan subotnji itd. Ovo znači da Bog najprije nešto čini za svoj narod a onda mu daje zapovijedi po kojima treba živjeti. Biblijski moral izlazi iz događaja spasenja na koje pristaju vjernici svih vremena¹³. U skladu s »otkrićem« saveza kao jednog od glavnih pojmova u cijeloj Bibliji, kad su bibličari iza pedesetih i šezdesetih godina našeg stoljeća pobliže proučili hetitske paralelne tekstove o savezu između viših i nižih vladara¹⁴, brojni katekizmi počeli su već prije Sabora donositi povijesnu uvodnu formulu pred Deset zapovijedi.

To se odrazilo i na najnoviji univerzalni Katekizam. Odsjek treći, koji govori o kršćanskom čudoređu, znakovito je naslovljen sa: *Život u Kristu*. Za kršćane je Krist kao događaj spasenja središte Biblije. Zato je i kršćanski moral kristocentričan, a time nužno oslonjen na Pismo. U pouci o savjesti redaktori donose izreku kardinala Newmana prema kojemu je savjest prvi od Kristovih namjesnika (1178). »Riječ Božja je svjetlo našim koracima. Trebamo je usvajati u vjeri i molitvi i provoditi je u praksi. Tako se oblikuje savjest« (1802). Odgoj savjesti počinje u vjerničkom djetinjstvu i traje cijeli život (1783–1785).

U trećem dijelu prvi odsjek KKC govori o pozivu pojedinca i ljudske zajednice na čudoredni život. Tu su obuhvaćene teme: čovjek stvoren na sliku Božju, čovjekova sloboda, moralnost ljudskih čina, moralnost osjećaja, savjest, kreposti, grijeh, pojedina osoba i društvo, društvena pravda, moralni zakon, milost i opravdanje, Crkva kao majka i učiteljica. Drugi odsjek ovog dijela donosi tekst i tumačenje deset zapovijedi.

Redaktori upućuju na biblijski kontekst dekaloga najprije time što navode u dva stupca pun tekst Izl 20,2-17 i Pnz 5,6-21. U trećem stupcu je skraćena katehetska formulacija, ali s povijesnim uvodom »Ja sam Gospodin Bog tvoj« kojim katehizandi bivaju podsjećeni na Božja djela u prilog ljudima a zatim potaknuti na obdržavanje njegovih zapovijedi. U skladu s katoličkom tradicijom u »katehetskoj formulaciji« prilagođene su dvije starozavjetne zapovijedi. Za treću, koja u hebrejskom tekstu Izl 20,8 i Pnz 5,12 glasi »Dan subotnji obdržavaj i svetkuj«, kršćanska formulacija glasi: »Spomeni se da svetkuješ blagdan«. Za šestu, koja u Izl 20,14 i Pnz 5,18 glasi: »Ne čini preljuba«, kršćanska formulacija glasi: »Ne griješi bludno«. Opći uvod u Dekalog počinje pitanjem mladića iz Mt 19,16: »Učitelju, koje

¹³ Djelo egzegeze Dekaloga kojim sam se služio u svom radu: R. Lavoie: *Exegese du decalogue* (Ex 20,2-17; Dt 5,6-12). *Influence de sa morale chez les prophetes* (Os 4,1-3; Jr 7,1-15) et dans l'histoire de la catechese, Paris 1981 (disertacija neobjavljena knjigotiskom). Dobar biblijski kontekst dekaloga na hrvatskom donose M. Vugdelija: *Božje zapovijedi: putokaz autentičnog življenja i danas?!*, Makarska 1989, 8–10. 20–21. 208–216, te I. Fuček: *Poruka Prve Ploče. Tri Božje zapovijedi*, Zagreb, FTI 1990, 11–30. I. Fuček: »I Dieci Commandamenti« u R. Fischella (izd.): *Catechismo della Chiesa cattolica. Testo integrale e commento teologico*, 973–987. U istom djelu, str. 988–1024 ovaj hrvatski teolog, profesor Gregoriane u Rimu, napisao je komentar prve i druge zapovijedi prema KKC.

¹⁴ Usp. više puta izdavano djelo D. J. McCarthy: *Treaty and Covenant*, *Analecta biblica* 21A), Rim 1978. Zatim R. Baltzer: *The Covenant Formulary*, Philadelphia 1971.

mi je dobro činiti da imam život vječni?» U Matejevoj verziji tog događaja Isus nabrāja petu, šestu, sedmu, osmu i četvrtu zapovijed a zatim dodaje: »I ljubi svoga bližnjega kao sebe samoga!« U Lukinoj i Markovoj verziji ovog događaja nabrojene su iste zapovijedi, ali bez ove dodatne odredbe o ljubavi prema bližnjemu. Redaktori katekizma namjerno citiraju Matejevu verziju (2052). U Isusovu povijesnom djelovanju najveća zapovijed bila je odgovor na farizejsko nabrājanje mnoštva starozavjetnih odredbi i zabrana koje neuki ljudi nisu mogli naučiti pa ni vršiti. Isus je ponudio moralni ideal dostižan svima: čovjek ne treba biti posebno obrazovan, bistar, mlad, bogat da bi mogao ljubiti Boga i bližnjega te sve druge odredbe i zabrane vršiti u svjetlu ove osnovne¹⁵. Po katoličkom uvjerenju »dekalog treba biti tumačen u svjetlu ove dvostruke a ipak jedinstvene zapovijedi ljubavi koja je punina Zakona« (2055). Ovdje redaktori KKC navode Rim 13,9-10 gdje i Pavao, na liniji Isusa, navodi neke zapovijedi dekaloga, a zatim ljubav prema bližnjemu kao puninu Zakona.

Dekalog prije svega treba shvaćati u kontekstu izlaska kao velikog osloboditeljskog događaja što ga učini Bog i time postavi podlogu starom savezu. Za starozavjetne vjernike »deset riječi« pokazuju uvjete življenja u oslobođenosti od grijeha (2957). Međutim, za nas novozavjetne vjernike pun smisao dekaloga otkriva se u događaju Isusa Krista i u njegovu primjeru ljubavi prema Bogu i bližnjemu (2056). »Kad vjerujemo u Isusa Krista, sudjelujemo u njegovim otajstvima i obdržavamo njegove zapovijedi, sam Spasitelj u nama ljubi svoga Oca i svoju braću, našeg Oca i našu braću« (2074). Dvije verzije dekaloga KKC objašnjava kao liturgiju podsjećanja na savez koji je uspostava osobnih i prijateljskih odnosa između Boga i njegova naroda. Pojedine zapovijedi sastavni su dio cjeline i međusobno se dopunjuju.

Prve tri zapovijedi KKC obrađuje pod zajedničkim naslovom: »Ljubi Gospodina Boga svoga iz sveg srca svoga, iz sve duše svoje, iz sve snage svoje«. Ostalih sedam obrađuje pod naslovom: »Ljubi bližnjega svoga kao samoga sebe!« Dakako da pri obradi pojedine zapovijedi dolaze teme i pojmovi koji su izrasli iz kršćanske tradicije. Na pr., SZ izričito zabranjuje praviti sliku ili kip Boga zbog opasnosti praznovjerja u politeističkom ozračju, a KKC pri obradi prve zapovijedi govori i o ispravnom štovanju svetačkih kipova i slika koje je odobrio ekumenski sabor u Niceji god. 787. (2131–2132). Pri obradi druge zapovijedi obrađuje kršćanski pobožni znak križa kojim »krštenik posvećuje dan slavi Božjoj te zaziva milost Spasitelja koja mu omogućuje da djeluje u Duhu Svetome kao dijete Oca. Znak križa nas jača u napastima i teškoćama« (2157). Pri obradi treće zapovijedi KKC tumači da je za starozavjetne vjernike dan Gospodnji subota kao spomen stvaranja i saveza, a za novozavjetne vjernike nedjelja kao spomen Isusova uskrsnuća i novog stvaranja (2168–2188). Pri obradi četvrte zapovijedi KKC uči da su članovi obitelji jednaki po ljudskom i vjerničkom dostojanstvu, ali različiti po zadaćama (2203). Ne propušta napomenuti kako »neki ne sklapaju braka da bi se brinuli za vlastite roditelje ili braću i sestre, da bi se izravnije posvetili nekom zvanju ili zbog drugih ispravnih motiva. Oni mogu uvelike pridonositi dobru ljudske obitelji« (2231). U okviru pete zapovijedi obrađeno je i

¹⁵ Od obilne egzegetske literature o najvećoj zapovijedi sa stanovišta Isusova moralnog učenja navodim dva osnovna djela: H. Merklein (izd.): *Neues Testament und Ethik. Für Rudolf Schnackenburg*, Herder, Freiburg 1989, 595 str. To je spomen knjiga prigodom 75. obljetnice života R. Schnackenburga. Našeg pitanja posebno se tiče prilog R. Pescha u ovoj knjizi o Isusu i glavnoj zapovijedi, str. 99–109. R. Schnackenburg tri puta je izdavao, uvijek u dopunjenom obliku, svoju teologiju NZ. Posljednje izdanje u dva sveska: *Die sittliche Botschaft des Neuen Testaments. Band I: Vom Jesus zur Urkirche*, Herder, Freiburg 1986, 272 str. Zatim *Die sittliche Botschaft des Neuen Testaments. Band II: Die urchristliche Verkündigung*, Herder, Freiburg 1988, 288 str.

pitanje pravednog rata (2309), skrenuta pažnja na osporavatelje savjesti (2311) te osuđeno ugnjetavanje nacionalnih manjina i genocid (2313). Pri obradi šeste zapovijedi KKC traži da svaki muškarac ili žena prihvati vlastiti seksualni identitet te da raste u tjelesnoj čistoći, bez obzira da li odabere brak ili Bogu posvećeni celibat. Govori i o odgovornom roditeljstvu, ali dok talijanski prijevod sadrži samo »paternita responsabile«, njemački službeni prijevod kaže *verantwortliche Elternschaft* (br. 2368). Na liniji saborske nauke GS 50 gdje se »ljudska i kršćanska odgovornost« traži od oba partnera pri odlučivanju o broju djece, njemački prijevod više uvažava suprugu i majku.

U obradi sedme zapovijedi KKC govori i o ekologiji kao čuvanju prirodnih dobara za buduće generacije (2415) te o razumnoj regulaciji tržišta, kako se marksističkom kolektivizacijom ne bi gazilo dostojanstvo pojedinca ali ni potpunom liberalizacijom čovjek ne smije biti sveden na sredstvo profita i bogatstva (2424–2425). U okviru osme zapovijedi obrađeni su i mediji te umjetnost profana i sakralna (2493–2503).

Ovo prvenstvo ljubavi prema Bogu i bližnjemu u pojedinačnom i socijalnom vršenju Božjih zapovijedi obrazloženo je u odsjeku o bogoslovnim krepostima vjere, nade i ljubavi (1803–1845) kao Isusova nova zapovijed. Ljubav je »*forma kreposti*: ona ih oblikuje, međusobno povezuje te sačinjava izvor i cilj njihova kršćanskog prakticiranja. Karitativna ljubav osigurava i pročišćuje našu ljudsku sposobnost ljubljenja. Uzdiže je do nadnaravne savršenosti božanske ljubavi« (1827; usp. također 1844). Novi zakon je zakon ljubavi zato »što omogućuje djelovanje snagom ljubavi koju ulijeva Duh Sveti a ne pod pritiskom straha (1971). U okviru poglavlja o Božjem spasenju, koje uključuje Zakon i milost stoji i mali odsjek o Crkvi kao učiteljici i majci (2030–2043). Crkva je majka zato što svaki novi krštenik biva pridružen ne samo Kristu nego i crkvenoj zajednici koja mu pomaže da ostvaruje svoj kršćanski i ljudski poziv. Od pojedinaca iz zajednice prima primjer i poticaj svetosti, a od pape i biskupa kao autentičnog crkvenog učiteljstva biva poučen što treba vjerovati i prakticirati: »*Redovno učiteljstvo* pape i biskupa u zajedništvu s njime poučava vjernike o istinama koje trebamo vjerovati, o ljubavi koju trebamo prakticirati i o blaženstvu kojemu se trebamo nadati« (2034). Dakako da su pape, biskupi, prezbiteri i đakoni tim više učitelji vjere i ljubavi što više prenose na vjernike svoje iskustvo življene vjere i ljubavi. Katekizam naime uči da se »ministeriji obavljaju u duhu bratskog služenja i odanosti Crkvi, u ime Gospodnje« (2039). Da bi kršćanska ljubav bila zaista vjernička, a ne izraz čistog humanizma, treba se hraniti riječju Božjom i liturgijom Crkve (usp. 2047).

Kako je Očenaš sinteza evanđelja i središte Pisma?

Od četiriju dijelova Katekizma, posljednji radi o molitvi i on je najprozetiji Pismom. U prvom odsjeku govori o molitvi u kršćanskom životu iznoseći starozavjetne proroke i uglednike ukoliko su molili i moliti učili, zatim Gospodina Isusa kao molitelja i učitelja molitve te crkveno učenje o poklonstvenoj, prosojnoj, zagovarateljskoj i hvalbenoj molitvi. U drugom dijelu tumači sedam prošnja Očenaša prema Matejevoj verziji. Na samom početku ovog odsjeka KKC navodi Lukin kontekst Očenaša (učenici vidjeli gdje Isus moli i zaželjeli naučiti njegovu molitvu – Lk 11,1) te upozorava da je Lukina verzija kraća od Matejeve za dva zaziva.¹⁶ Zatim donosi cjeloviti tekst Matejeve verzije

¹⁶ Zapravo u Lukinoj verziji nema slijedećih Matejevih dijelova: 1) naš koji jesi na nebesima (što je dio uvodnog oslovljavanja); 2) budi volja tvoja kako na nebu tako i na zemlji; 3) nego izbavi nas od zla. Kod Luke su uz to drugačiji slijedeći elementi: a) Kruh naš svagdanji *daji nam svaki dan*; b) otpusti nam *grijehe* naše; c) ta i mi

jer je ona vrlo rano ušla u liturgiju Crkve te bila komentirana u sklopu pouke o kršćanskoj molitvi.¹⁷

Odsjek ovog djela od br. 2761 do 2775 naslovljen je citatom iz Tertulijanova djela o molitvi: »Sinteza cijelog evanđelja«. Tertulijanovu riječ *summarium* talijanski su prevoditelji prerekli sa *sintesi* a njemački s *Zusammenfassung*. Dvapat u ovom odsjeku KKC ponavlja taj Tertulijanov izraz i oba puta upućuje na njegovo djelo *De oratione* (2761 i 2774). Preuzima od Tertulijana i izreku: »Kad nas je Gospodin naučio ovu molitvu, dodao je: 'Tražite i dat će vam se' (Lk 11,9). Stoga svatko može upraviti nebu molitve prema svojim potrebama, ali uvijek počinjući s Molitvom Gospodnjom koja ostaje temeljna molitva.« Evo konteksta u kojem KKC uči da je Očenaš središte Pisma: »Sve Pismo (Zakon, Proroci i Psalmi) ispunjeno je u Kristu. Evanđelje je ta 'radosna vijest'. Matej u Govoru na gori sadrži njezin prvi navještaj. Molitva našem Ocu je u središtu tog navještava. U tom se kontekstu osvjetljuje svaka prošnja koju nam je ostavio naš Gospodin ... Isus nas svojom riječju uči o novom životu i odgaja nas da ga tražimo po molitvi. Od ispravnosti naše molitve ovisit će ispravnost našeg života u Kristu« (2763–2764). U br. 2774 KKC još jednom ističe da je Očenaš »u središtu (*al centro, im Mittelpunkt*) Pisma«.

Osnovni je razlog što Očenaš izražava Isusov oslon na Oca tokom ministrija te podložnosti Ocu u uprisutnjivanju njegova kraljevstva na zemlji i upućivanju ljudi da žive za eshatonske vrijednosti koje će se očitovati o punom nastupu kraljevstva Božjega. Pun sadržaj zaziva: »Oče... neka dođe kraljevstvo tvoje« izlazi iz osnovne teme Isusova propovijedanja: »Obratite se jer se približilo kraljevstvo nebesko!« (Mt 4,17; Mk 1,15). Sadržaj te prošnje valja gledati ne samo iz Isusovih riječi nego i iz Isusovih djela kao što su čudesna iscjeljenja, sjedanje za stol s grešnicima da im ulije volju za obraćenjem. Samo onaj koji je svakom žilicom svoga bića bio poslušan Bogu i tako uprisutnjivao njegovu dobrohotnu vladavinu u povijesnom svijetu smio je uskliknuti: »Ako ja prstom Božjim izgonim đavle, zbilja je došlo k vama kraljevstvo Božje« (Lk 11,20; Mt 12,28).

Zazive »dodi kraljevstvo tvoje« i »kruh naš svagdanji daj nam danas« trebamo gledati u svjetlu odlomka iz Mt 6,25-34 (= Lk 12,22-31) gdje Isus ptice nebeske i travu poljsku navodi kao primjer Božje providnosne brige za svijet i zatim od učenika traži da najprije traže Božje kraljevstvo a ostalo će im se dodati. Egzegete se slažu da je *Sitz im Leben Jesu* za ovu izreku povijesni ministrij s nesigurnim izvorima za materijalno uzdržavanje njega i Dvanaestorice. Nije radio tokom ministrija ne zato što bi rad omalovažavao ili preuzetno

otpuštamo svakom dužniku svome. Među egzegetama se raspravlja, da li su ove razlike posljedica različitih formulacija u izvorima Mt i Lk ili redatorsko dotjerivanje pojedinog evanđeliste, usklađeno s njegovom teologijom. Od brojnih egzegetskih radova o Očenašu ja sam se u svom radu služio slijedećima: A. Rebić: Oče naš. Molitva Gospodnja, KS, Zagreb 1973. H. Schuermann: Das Gebet des Herrn als Schlüssel zum Verstehen Jesu, Herder, Freiburg 1980. S. Sabugal: Abba!... La oracion del Señor (Historia y exegesis teologica), Madrid (BAC – 467) 1985.

¹⁷ Među latinskim cjelovitim komentarima Očenaša najstariji je Tertulijanov, napisan između god. 198. i 200. u djelu *De oratione*. Latinski tekst cijelog djela PL 1, 1249A–1304B. Komentar donosi M. Mandac: »Tertulijanovo tumačenje Očenaša«, *Služba Božja* 1986, br. 4, 302–313. Knjižica ima 29 poglavlja, a komentar Očenaša je u poglavljima 2. do 9. Za Tertulijanova djela i teologiju usp. J. Quasten: *Patrologia. Vol. I fino al Concilio di Nicea*, Marietti, Roma 1983, 493–574. Spis o molitvi prikazan na str. 536–538 (s pregledom literature o toj temi kod Tertulijana).

Među najstarijim cjelovitim komentarima Očenaša na grčkom je onaj u Origenovu djelu *Peri euhes – De oratione*, pisanu između god. 233. i 234. Poglavlja 3. do 17. govore općenito o molitvi, a ona od 18. do 30. su komentar molitve Gospodnje. Quasten kaže da je Origenovo djelo *De oratione* »najstarija starinska znanstvena studija o kršćanskoj molitvi koja je sačuvana«. J. Quasten, *Op. cit.*, 315–368, citat na str. 339.

se pouzdavao u dobrotu Božju i ljudsku nego da sve svoje vrijeme potroši na uprisutnjavanje Božjeg kraljevstva. Na takvo življenje za Božje kraljevstvo zvaio je ondašnje učenike a zove i današnje vjernike¹⁸.

Već je Tertulijan oslovljavanje »Oče naš« protumačio tako da je Isus objavitelj Boga kao Oca, što je bitna novozavjetna novost. Prošnju o dolasku kraljevstva Tertulijan je razumio kao ponazočenje kraljevstva u nama i za nas¹⁹.

Katekizam veže naziv »Oče« uz Isusov usklik radosti iz Mt 11,25-27 gdje se Isus poziva na svoje jedinstveno »poznavanje Oca« u biblijskom smislu riječi (2779) te podsjeća da nam je Isus ne samo objavio Boga kao Oca nego i na nas prenio svoje intimno zajedništvo s Ocem. S GS 22 Katekizam podsjeća da nam je Krist objavom Boga kao Oca ujedno objavio nas same kao ljude od Boga stvorene i Bogu usmjerene (2783). U dijelu zaziva »Oče naš« KKC vidi Crkvu kao novozavjetni narod Božji, ali i cijelo čovječanstvo: »Ako istinski molimo Očenaš, izlazimo iz individualizma, jer smo od njega oslobođeni u ljubavi koju prihvaćamo. Izraz 'naš' s početka molitve Gospodnje, kao i množina 'mi' u četiri posljednje prošnje nikoga ne isključuju. Trebamo nadići svoje podjele i antagonizme, da bismo istinski molili« (2792). U prošnji »sveti se ime tvoje« KKC gleda prihvaćanje Božje veličine i transcendentnosti kakva je objavljena po Mojsiju, prorocima te konačno po Isusu. Ovu prošnju KKC veže uz Isusovu molitvu iz Iv 17. U prošnji da dođe kraljevstvo Božje KKC podsjeća da se ono približilo u utjelovljenju i ministeriju Isusa, da je došlo u njegovoj smrti i uskrsnuću, da je među nama, ali da mu iščekujemo konačnu fazu. Zato ova prošnja pretpostavlja misijsko djelovanje Crkve i odgovornost kršćana za svijet: »Kršćani trebaju razlikovati između rasta kraljevstva i napretka kulture i društva u koje su utkani. Takvo razlikovanje nije odvajanje. Poziv čovjeka na vječni život ne poništava nego čini obveznijom zadaću da koristimo snagu i sredstva primljena od Stvoritelja da se na ovom svijetu zauzimamo za pravdu i mir. Isus tu molitvu ugrađuje i uslišava u svojoj molitvi. U euharistiji je ta prošnja ponazočena i djelotvorna, a donosi plod u novom življenju prema blaženstvima« (2820–2821).

U obrazloženje prošnje o kruhu svagdašnjem KKC ugrađuje vjeru u providnost Božju, ali i teologiju rada zbog uzdržavanja sebe i obitelji, zatim molitvu kod stola i benediktinsko načelo: »Ora et labora!« Prošnja za oprostjenje uključuje spremnost na opraštanje braći po vjeri i narodnosti, ali i neprijateljima. Svjesni svog ljudskog iskustva, redaktori Katekizma ipak kažu: »Nije u našoj moći da uvredu više ne osjećamo ili da je zaboravimo; ali srce otvoreno Duhu Svetome preobražava ranu u sućut i pročišćava uspomenu pretvarajući uvredu u zagovor« (2843). Oprost neprijatelju potreban je kao »temeljni uvjet izmirenja Božje djece s njihovim Ocem i ljudi međusobno« (2844).

Pri tumačenju prošnje o napasti Katekizam razlikuje na biblijskoj podlozi *kušnju kao šansu za duhovno očvrstnuće od napasti kao stanja ili prigode koja vodi u grijeh*. Pri tome priznaje da je teško jednom riječju prevesti grčki glagol koji su za ovu prošnju upotrijebili Mt 6,13 i Lk 11,4 (= *eisfero*; usp. 2846)²⁰. Ovo pokazuje da su u biblijskoj »lekturi« Katekizma sudjelovali

¹⁸ Neke od studija o Mt 6,25-34: F. M. Olsthoorn: *The Jewish Background and the Synoptic Setting of Mt 6,25-33 and Lk 12,22-31*, Studium biblicum franciscanum, Jerusalem 1975. P. Hoffmann: »Der Q-Text der Sprueche von Sorgen. Mt 6,25-33/Lk 12,22-31; Ein Rekonstruktionsversuch«, u L. Schenke (izd.): *Studien zum Mattheusevangelium. Festschrift für Wilhelm Pesch*, KBW, Stuttgart 1988, 129–155. R. J. Dillon: »Ravens, Lilies, and the Kingdom of God (Matthew 6:25-33/Luke 12:22-31)«, *CBQ* (53) 605–631.

¹⁹ Usp. M. Mandac, art. cit., 306–307. 309.

²⁰ Usp. tumačenje konj. aorista *me eisenenkas hemas eis peirasmon* (Mt 9,13 i Lk 11,4), M. Zerwick-M. Grosve-

stručnjaci. Znak njihove djelatne prisutnosti je i tumačenje izraza *apo tou ponerou* koji se može shvatiti kao »od Zloga« i »od zla«. Redaktori pri tumačenju ove prošnje podsjećaju na Iv 17,15 gdje Isus moli Oca da Dvanaesticu i buduće vjernike sačuva od Zloga koji je knez ovoga svijeta, sotona. Zatim nastavlja: »U ovoj prošnji 'zlo' nije apstrakcija nego označava osobu, sotonu, Zloga, andela zla koji se suprotstavlja Bogu. Davao (»dia-bolos«, onaj koji baca suprotno) je onaj koji želi spriječiti Božji naum i njegovo djelo spasenja dovršeno u Kristu« (2851). Poštujući tradiciju Zapadne Crkve KKC zadržava prijevod »izbavi nas od zla«, ali podsjeća da to zapravo znači »od Zloga«, kako prevode Duda-Fučak i ostali noviji prevodioci. Ovo je prošnja Bogu da »očituje konačnu pobjedu nad Knezom ovoga svijeta koju je Krist već postigao« (2864).

Katekizam s pravom naziva Očenaš sintezom evanđelja i središtem Pisma zato što je SZ priprava na događaj Krista a prošnje Očenaša odražavaju Isusov osobni odnos prema Bogu i ljudima te prenose na Isusove sljedbenike nastavak uprisutnjivanja kraljevstva Božjega u povijesnom svijetu, uz budno čekanje njegova konačnog očitovanja. U Vanni u komentaru katekizamskog odsjeka o Očenašu počinje od *Didahe* 8,3 gdje je zabilježena najstarija uporaba Očenaša u liturgiji konstatirajući da je on ušao u liturgiju Crkve kad su se počela upotrebljavati sva četiri kanonska evanđelja. Zatim pokazuje u kojim se tekstovima Marka, Mateja, Luke, Ivana, Pavla nalaze elementi sadržani u sedam prošnja Očenaša. Zaključuje da je funkcija Očenaša u liturgiji i djelovanju Crkve da bude sinteza i inspiracija²¹.

Jakovljeva poslanica u KKC

Jakovljeva poslanica u katoličkoj tradiciji citirana je uglavnom radi teksta o bolesničkom pomazanju u 5,14-15. Luther ju je nazvao »slamnatom poslanicom« predbacivši joj da premalo govori o Kristu rassetom i naglašava kako je »vjera bez djela mrtva« (Jak 2,17.26). Danas i protestantski egzegete poklanjaju veću pažnju ovom novozavjetnom spisu od pet kratkih poglavlja, osobito oni koji istražuju novozavjetno učenje o stavu prema bogatstvu i siromaštvu²². Premda je moguća i drugačija razdioba s podnaslovima²³ s Dudom-Fučakom i ekumenskim Novim zavjetom možemo ovu homiletsku građu podijeliti na slijedeće cjeline: naslov s pozdravom (1,1); korist kušnje (1,2-12); Božja svetost (1,13-18); prava bogoljubnost (1,19-27); nepristranost (2,1-13); vjera i djela (2,14-26); obuzdavanje jezika (3,1-12); prava i lažna mudrost (3,13-18); protiv nesloga (4,1-12); krivo samopouzdanje (4,13-17); opomena bogatašima (5,1-6); strpljivost i molitva (5,7-20). Tko

nor: *An Analysis of the Greek New Testament*, Rome, 1974, 16 i 223 »do not bring us into or do not put us to the test«. Fr. Rienecker-CI. Rogers: *Linguistic Key to the Greek New Testament*, 1980, 173 donosi kao jedno od mogućih značenja: »Ne dopusti neprijateljima naše duše da nas ulove u svoju mrežu.« B. T. Viviano: »The Gospel according to Matthew«, *NJBC*, 42:39 kaže da »ne uvedi nas u napast' vjerojatno znači »ne daj da podlegnemo u završnoj nevolji« ili »ne daj da padnemo kad doživimo napast«.

²¹ Usp. U. Vanni: »La preghiera del Signore: il 'Padre nostro', u zbornom djelu R. Fisichella: *Catechismo della Chiesa cattolica. Testo integrale e commento teologico*, 1157-1188.

²² Usp. među obilnom literaturom W. Popkes: *Adressaten, Situation und Form des Jakobusbriefes* (SBS 125/126), Stuttgart 1986. P. U. Maynard-Reid: *Poverty and Wealth in James*, Orbis Books, Maryknoll, New York 1987. Popkes je luteranski pastor u Njemačkoj a Maynard-Reid adventistički pastor u Južnoj Americi. Oba uvažavaju katoličke komentare o Jak, npr. Cantinatov na francuskom iz god. 1973. i Mussnerov na njemačkom koji je između god. 1967. i 1981. doživio četiri dopunjena izdanja.

²³ Usp. R. V. Tasker: *Jakovljeva. Tumačenje Jakovljeve poslanice*, Dobra Vest, Novi Sad 1986.

želi biblijski gledati na molitvu, kušnje, siromaštvo i bogatstvo, religioznu mudrost, brigu za bolesne i odlutale – ne može mimoilaziti ovu poslanicu.

Iako je po mom mišljenju Jakovljeva poslanica najsocijalniji dokument Novoga zavjeta, velike socijalne enciklike crkvenog učiteljstva nisu se na nju naslanjale. Tako Leon XIII u *Rerum novarum* iz god. 1891. navodi Jak 5,4 (uskraćivanje zaslužene plaće nadničarima) samo jednom, u br. 10 kad govori o obvezama poslodavaca prema radnicima. Pio XI u *Quadragesimo anno* iz god. 1931. u br. 51, govoreći o socijalnim problemima žali što mnogi koji se teoretski priznaju katolicima zaboravljaju zakon pravde i karitativnog pomaganja, dok vjera od njih traži da priskaču u pomoć braći i sestrama u potrebi. Pri tome upućuje na Jak 2 gdje sveti pisac protestira protiv zapostavljanja siromaha na liturgiji Crkve i kori predstojnike koji ih otpuštaju gladne i gole liturgijskim pozdravom: »Idite in miru«. Ivan XXIII u *Mater et Magistra* iz. 1961. nigdje ne navodi Jak, kao ni u *Pacem in terris* iz 1963. Ne spominje je ni Pavao VI. u *Octogesimo adveniensi* iz god. 1971²⁴. Sabor u *Gaudium et spes* iz god. 1965, br. 27, govoreći o poštivanju ljudske osobe traži za svakoga dostatna sredstva potrebna za dostojan život i pri tome u bilješci upućuje na Jak 2,15-16. U br. 72 obrađujući povezanost ekonomskosocijalne djelatnosti i Kristova kraljevstva u bilješci upućuje na niz novozavjetnih tekstova o pravilnoj uporabi materijalnih dobara pa navodi i Jak 5,1-6.

Tim više zadivljuje obilna uporaba ove poslanice u KKC: šesnaest izravnih citata i osamnaest aluzija na pojedina mjesta u bilješcima. Teme u kojima dolaze ti citati ili aluzije: vjera, bolesničko pomazanje, grijeh i pokora, dekalog općenito te prva, druga, četvrta i sedma zapovijed (posebno siromasi), molitva. Prelazimo ta mjesta u KKC da vidimo crkvenu primjenu tekstova iz NZ utemeljenu na doslovnom smislu i realnoj egzegezi.

a) *Vjera* – U br. 162, govoreći o potrebi ustrajnosti u vjeri KKC dodaje: »Da bismo u vjeri živjeli i sačuvali je do kraja, trebamo je hraniti riječju Božjom; trebamo moliti Gospodina da nam je uveća; ona treba biti 'ljubavlju djelotvorna' (Gal 5,6), podržavana nadom i ukorijenjena u vjeri Crkve.« Uz izravan citat iz Gal 5,6 KKC u bilješci upućuje na Jak 2,14-26 gdje se ističe kako je vjera bez djela mrtva. U br. 212 tumači Božje ime kako je objavljeno Mojsiju i prorocima. To ime znači da on ostaje vjeran svojim obećanjima te da u njemu »nema promjene ni sjene od mijene« (Jak 1,17). U br. 432 riječ je o vjeri u Krista koji se »po utjelovljenju ujedinio sa svima ljudima tako da 'nema pod nebom drugoga imena dana ljudima po kojem se možemo spasiti' (Dj 4,12). Ovdje KKC u bilješci upućuje na Jak 2,7 gdje se kaže da je »lijepo ime« Kristovo zazvano nad krštenike; bogataši »psuju« to ime pa ipak im se brojni krštenici dodvoravaju. U br. 578 KKC najavljuje vikarnu vrijednost Kristove muke i smrti te govori o prekršajima Zakona među Izraelcima. Obdržavanjem godišnjeg Dana pomirenja Židovi Isusova vremena priznavali su da krše Zakon koji je jedna cjelina »kako podsjeća sv. Jakov 'tko sav Zakon ušćuva a u jednome samo posrne, postao je krivac svega' (Jak 2,10).« Vjera je pouzdano i slobodno izručenje Bogu ali i pristanak na ono što on po Crkvi objavljuje. Ona »ostaje u onome tko ne sagriješi protiv nje. Međutim, 'vjera bez djela je mrtva' (Jak 2,26): ako vjeru ne prate nada i ljubav, ona vjernika ne povezuje potpuno s Kristom i ne čini ga živim udom njegova tijela« (1815).

b) *Grijeh i pokora* – Br. 1434, u okviru rasprave o sakramentu pomirenja kaže da kršćanska tradicija njeguje brojne oblike pokore: post, molitvu, milostinju. Svi su oni izraz

²⁴ U ovom pregledu poslužio sam se djelom R. Iannarone: *Grandi encicliche sociali*, Edizioni domenicane italiane, Napoli 1972.

unutarnjeg obraćenja pravom sebi, Bogu i bližnjemu. U zbiljsku pokoru spada i nastojanje oko spasenja bližnjih. Tu KKC upućuje u bilješci na Jak 5,20 gdje je rečeno da spašava dušu bližnjega i pokriva mnoštvo grijeha onaj »tko vrati grešnika s lutalačkog puta njegovak«. Među grijeha koji vape u nebo katehetska tradicija ubraja krv nevino pobijenih, grijeh Sodomitana, plač potlačenog naroda u Egiptu, plač pridošlica, udovica i siročadi, nepravedno uskraćivanje plaće nadničaru (1867). Ovdje u bilješci upućuje na Jak 5,4 gdje je riječ o nepravednim bogatašima i obespravljenim koscima njihovih njiva.

c) *Bolesničko pomazanje* – KKC na liniji Sabora prekida s tridentinskim nazivom »posljednje pomazanje« koji je bio nadahnut lošom srednjovjekovnom egzegezom da bi ovo bio prvenstveno sakrament umirućih. Jak 5,14-15 prikazuje taj obred u prvoj Crkvi kao mazanje bolesnika uz molitvu prezbitera kako bi bolesnik ozdravio. Zato KKC obrađuje četvrti i ovaj sakrament pod naslovom »Sakramenti iscjeljenja« (*guarigione, Heilung*). U br. 1510 naveden je pun tekst Jak 5,14-15 kao podatak apostolske Crkve o posebnom obredu za bolesne krštenike koji je kasnija tradicija nazvala jednim od sedam sakramenata. Ovdje vidimo ekumensku obazrivost redaktora koji znaju da reformatorski usmjereni čitatelji Jakovljeve poslanice u samom tekstu ne vide riječ »sakrament« ni smisao koji tom obredu pridaje Pravoslavna i Katolička crkva. U br. 1511 preuzima tridentinsku definiciju ovog sakramenta te u bilješci ponovno upućuje na Jakovljev tekst. U br. 1519 prikazuje liturgijski obred ovog sakramenta te ponovno, i to dva puta, upućuje na Jakova za elemente: prezbiteri Crkve, polaganje ruku nad bolesnika, molitva u vjeri Crkve, mazanje uljem. U br. 1520 govori se o učincima ovog sakramenta kojim Duh Sveti bolesnika jača i pomaže da nadvlada bolest i obeshrabrenje. U učinke spada i oprostjenje grijeha, pri čemu KKC izravno citira taj dio Jak 5,15. U br. 1256, kojim počinje odsjek za memoriranje nauke o ovom sakramentu, još jednom je naveden cjelovit tekst Jak 5,14-15.

d) *Dekalog općenito i pojedine zapovijedi* – U izlaganju katoličke nauke o zakonu i milosti KKC naziva Isusovo evanđelje zakonom ljubavi, milosti i slobode (1972). U tumačenju oznake *zakon slobode* upućuje na Jak 1,25 i 2,12. Prvi tekst je poziv krštenicima da budu vršitelji a ne samo slušatelji riječi Božje; da se neprestano ogledaju u toj riječi kao u »savršenom zakonu slobode«. Iz konteksta izlazi da je za krštenika taj zakon slobode evanđelje kako ga Crkva naviješta u svom bogoslužju²⁵. U 2,12 »zakon slobode« je djelotvorna ljubav prema siromasima, nadahnutu sudjelovanjem u bogoslužju Crkve. Židovska sinagogalna homiletika nazivala je Mojsijevu Toru zakonom slobode, a poznato je da je Jakovljeva poslanica prožeta motivima iz te homiletike te da je bliska s prvim evanđeljem, namijenjenim zajednici sastavljenoj od obraćenih Židova²⁶. KKC obrazlaže primjenu izraza »zakon slobode« na Kristovo evanđelje: »... zato što nas oslobađa od obrednih i juridičkih obveza Zakona, potiče nas da djelujemo spontano pod utjecajem ljubavi i napokon nas prenosi iz položaja sluge 'koji ne zna što čini gospodar' u položaj Kristova prijatelja«.

U općem pogledu na dekalog K naglašava da on sačinjava nerazdvojivu cjelinu u kojoj »svaka 'riječ' upućuje na svaku drugu; one uvjetuju jedna drugu. Dvije ploče osvjetljaju jedna drugu; sačinjavaju organsku cjelinu. Prekršiti jednu zapovijed znači ogriješiti se o sve druge. Ne može se iskazivati čast ljudima a da čovjek ne blagoslivlja Boga, njihova

²⁵ Usp. Fr. Schnider: *Der Jakobusbrief*, Pustet, Regensburg 1987, 50–51. G. Marconi: *La Lettera di Giacomo*, Borla, Roma 1990, 80–97.

²⁶ Usp. R. Fabris: *Legge della liberta in Giacomo*, Brescia 1977.

Stvoritelja. Nije moguće klanjati se Bogu a da ne ljubimo sve ljude koji su njegova stvorenja. Dekalog povezuje bogoslovni i društveni život čovjeka« (2069). Za međuovisnost zapovijedi KKC upućuje na Jak 2,10-11 gdje nadahnuti pisac oštro kritizira dodvoravanje bogatašima i zapostavljanje siromaha na liturgiji Crkve. Makar krštenik ne ubijao niti činio preljuba, krivac je cijelog Zakona zato što krši ljubav prema bližnjemu. I ovdje je Jakov blizak židovskoj tradiciji, jer Babilonski Talmud kaže: »Tko sve čini, a jedno propusti, ogriješio se o sve«. Istu misao ponavlja KKC u br. 2079 te ponovno upućuje na Jak 2,10-11.

U okviru *druge zapovijedi* KKC govori i o psovcu (2148). Obrazloživši u čemu se sastoji psovka kao uzaludna i uvredljiva uporaba Božjeg imena, nastavlja: »Sveti Jakov kori one koji 'psuju lijepo ime (Isusovo) na njih zazvano' (Jak 2,7)«. Cijenjeno ime Isusovo biva zazvano na krštenike u času kad krštenjem bivaju pridruženi Kristu i Crkvi. U Jakovljevu kontekstu to ime psuju bogataši, a kršćani im se bezrazložno dodvoravaju čak i na liturgiji. U okviru ove zapovijedi govori i o krivokletvi te podsjeća na Isusovu odredbu u Mt 5,33-34.37 prema kojoj kršćani u međusobnom kontaktiranju trebaju biti iskreni i otvoreni pa im nikakve zakletve neće biti potrebne kao dokaz vjerodostojnosti. »Isus poučava da trebamo poštivati prisutnost Boga i njegove istine u svakoj riječi« (br. 2153). Ovdje KKC u bilješci upućuje na Jak 5,12 gdje je riječ o zabrani zakletve među kršćanima. Jakovljeva formulacija podsjeća na Isusovu u Mt 5,33-37.

U okviru *četvrtе zapovijedi* KKC govori o povezanosti obitelji i društva (2207-2213). Traži da se članovi obitelji otvaraju mladima, starima, bolesnima, hendikepiranima, ali i da društvo pomogne obiteljima koje imaju takvih članova a ne mogu se same za njih dovoljno brinuti (2208). Tu navodi Jak 1,27 prema kojemu je prava pobožnost »zauzimati se za sirote i udovice u njihovoj nevolji, čuvati se neokaljanim od ovoga svijeta!« Pridošlice, udovice i sirote su tri osnovne društvene kategorije za koje se u SZ zauzimaju proroci i psalmisti pa Jakov po brizi za njih mjeri pobožnost sudionika liturgije.

U okviru *sedme zapovijedi* KKC govori o poštivanju tuđih materijalnih dobara (2408-2414). U kršenje te Božje odredbe KKC ubraja »svaki način nepravednog uzimanja ili zadržavanja dobara bližnjega, makar to i ne bilo u suprotnosti s građanskim zakonom« (2409), kao što je npr. podizanje trgovačkih cijena ili isplaćivanje nepravednih plaća. Ovdje KKC upućuje u bilješci na Jak 5,4 gdje sveti pisac proročki prijete bogatašima koji uskraćuju plaću svojim nadničarima. Među obveze ove zapovijedi ubraja međunarodnu pravdu i solidarnost kao i brigu za siromaha (2437-2449). Pri tome ističe da je s ljubavlju prema siromasima »nespojiva prekomjerna ljubav prema bogatstvu i sebična uporaba materijalnih dobara« (2445). Zatim navodi cijeli odlomak Jak 5,1-6 kojim pomoću tri futurska perfekta Jakov najavljuje da u eshatonskoj prosudbi vrijednosti materijalno bogatstvo neće vrijediti ništa: »Bogatstvo vam istrunu, haljine vaše postadoše hrana moljcima, zlato vam i srebro zarđa!« (5,2-3). U poticaju na aktivno pomaganje svima koji su oskudni KKC u br. 2447 navodi Jak 2,15-16 gdje je rečeno da neodjevenom i gladnom bratu i sestri nije dovoljno reći na kraju liturgije: »Idite u miru!« Ove Jakovljeve prijete i poticaje nije dovoljno smatrati apokaliptičkim i eshatonskim tekstovima: »Njegov zgusnuti jezik pokazuje da se suprotstavlja strukturama koje bogatima omogućuju da povećavaju svoje bogatstvo na račun siromašnih – strukturama koje usaljuju jedne i omogućuju im da žive luksuzno, dok su drugi izrabljivani te žive u bijedi i prljavštini, jedva sastavljajući kraj s krajem. Jakovljeva ljutnja je jasna osuda nepodnosive naravi takve egzistencije. Njegova poslanica osuđuje nepravde njegova i našeg vremena. Glavna svrha Jakovljeva napada na bogataše je utješiti siromaha i potlačene, ali ipak taj napad predstavlja snažno zauzimanje

za pravdu. Istina je da Jakov ne potiče siromahe na nasilno obaranje bogatih da postignu pravedan poredak. Jakov jasno ističe da će Bog izvršiti nasilno zbacivanje bogataša zbog toga što nepravedno izrabljuju siromahe. Sud, preokret i klanje jesu u rukama Božjim. Međutim, istina je i da Jakov uči kako Bog čuje vapaje siromaha... Radi svoga oštrog i zgusnutog govora u 1,27; 2,1-26 i 5,1-6 Jakov pokazuje svoju društvenu zauzetost u svom (i našem) ozračju. Jasno je da on izjednačuje pravu religiju s društvenom brigom te da prema njemu nečija osobna religioznost nije jedino što je važno za konačni obračun. Kao Mt 25,31-46 Jakov otkriva da je čovjekovo društveno zauzimanje u sadašnjosti jednako važno kao i njegove vjerske dužnosti; dapače, osobna religija besmislena je bez društvenog zauzimanja²⁷.

e) *Kršćanska molitva* – U prikazivanju starozavjetnih molitelja KKC u br. 2582 spominje i Iliju kao onoga koji je tražio lice Božje obavljajući službu čuvara i obnovitelja monoteističkog jahvizma u vremenu kad je kralj otpao na poganstvo i svoju vjeru pokušao nametnuti pripadnicima Izraela ili sjevernog kraljevstva. »Sveti Jakov upućuje na njega da nas potakne na molitvu: 'Mnogo može žarka molitva pravednika!' (Jak 5,16b). U nastavku Jakovljeva tekst (r. 17-18) iznešen je primjer Ilijine molitve za kišu.

U kontekstu se radi o molitvi za bolesne članove kršćanske zajednice i odlutalu braću²⁸. U poticaju da molimo u svakoj potrebi i svakoj okolnosti (2633) KKC upućuje na Jak 1,5-8 gdje je istaknuto da Bog velikodušno dariva ljude, ali oni trebaju ponizno i ustrajno prositi njegove darove. To je rečeno o prosnoj molitvi. U odsjeku o hvalbenoj molitvi (2639-2643) istaknuto je da je euharistija najsadržajnija hvala Bogu i spomenuti su novozavjetni himni kao izraz hvale nebeske i zemaljske Crkve. »Vjernik se, dok nešto prosi ili zagovara nada protiv svake nade te zahvaljuje 'Ocu svjetlila' od kojeg dolazi 'svaki dobar dar' (Jak 1,17). Tako je vjera čisto zahvaljivanje« (2642).

U poticaju na pouzdanje u Boga dok molimo KKC u br. 2737 navodi Jak 4,2-3.5 te u bilješki upućuje na cijeli kontekst Jak 4,1-10. U kontekstu se radi o neuslišanim molitvama zato što među moliteljima vladaju sukobi, pohlepe, javni i privatni ratovi. Bog traži iskreno obraćenje i ustrajnu poniznost.

U obrazlaganju prošnje »I ne uvedi nas u napast« redaktori navode Jak 1,13 koji kaže da »Bog ne može biti napastovan na zlo, i ne napastuje nikoga« (2846). Bog nas u kušnji uvodi u situacije osobnog odabira, odlučivanja kako bismo mu slobodno služili. U potrebi da razlikujemo između ovakve kušnje kao prilike za duhovni rast i napasti kao puta u zlo Katekizam upućuje na Jak 1,14-15 gdje je istaknuto da svakoga napastuje vlastita požuda kao ostatak istočnog grijeha. Grijeh je čedo požude i kad on »sazre«, kad pokaže svoje pravo lice, donosi duhovnu smrt.

Budući da sam u profesorskom radu sa studentima Vrhbosanske bogoslovije i polaznicima katehetskog instituta u Sarajevu egzegetski prolazio Jakovljevu poslanicu služeći se priličnim brojem komentara i monografija, mogu reći da ovi navodi i aluzije uvažavaju doslovni smisao svetog teksta. Uporaba Jakovljeve poslanice u Katekizmu katoličke Crkve izvrstan je primjer eklezijalne primjene jedne novozavjetne knjige, ali primjene koja vodi računa o biblijskom kontekstu.

²⁷ R. U. Maynard-Reid, op. cit., 97-98.

²⁸ Usp. G. C. Battini: *La preghiera di Elia in Giacomo 5,17-18. Studio della tradizione biblica e giudaica*, Studium biblicum franciscanum, Jerusalem 1981.

Zaključak

Vratimo se na kraju metafori o tkanju. Kad istražujemo uporabu Pisma u KKC, valja nam poštivati književnu vrstu *katekizma* i okolnost da je *sveopći, namijenjen svim uzrastima sveopće Crkve*. Hrvatski su čitatelji iz prevedenog izlaganja kardinala Ratzingera mogli čuti autentično tumačenje književne vrste »katekizma velikog«: bitni i temeljni sadržaj katoličke vjere i morala kako ih Crkva danas vjeruje, slavi i živi²⁹. Zato »polazište svakoga od četiriju dijelova Katekizma nije Sveto pismo nego nauka Crkve kako je tokom stoljeća izlaže učiteljstvo, i posebno II. vatikanski sabor«³⁰. U ovakvoj knjizi, koja želi biti »kompendij (= pregled) vjere« drugo ne možemo tražiti ni očekivati. Tko s današnjim učiteljstvom smatra da je takva knjiga potrebna i moguća, može pravo procijeniti uporabu Pisma u njoj. Tematski pregled Vjerovanja, sakramenata, moralke i molitve je *osnova* ove knjige, a Sveto pismo joj je glavna *potka*.

Osnovno hermeneutsko načelo Katekizma je čitanje i shvaćanje Pisma u Crkvi, za Crkvu, s Crkvom kao živom zajednicom naroda Božjega poslanog među narode svijeta da svijet evangelizira i humanizira. Na izlaganju dekaloga, koji je bitno dopunjen Isusovom najvećom zapovijedi, vidi se biblijsko utemeljenje kršćanskog ćudoređa. Na izlaganju Očenaša kao molitve Isusove i molitve Crkve vidi se da je on zaista sinteza evanđelja i središte Pisma. Na uporabi Jakovljeve poslanice vidi se da današnje učiteljstvo pridaje punu pažnju ovom novozavjetnom spisu ugrađujući ga u katekizamske teme uz poštivanje biblijskog konteksta.

Katekizam je sretno i spretno protkan Svetim pismom kao knjigom Crkve koju su pisali vjernici za vjernike.

Bol na Braču (kamo je izmještena Vrhbosanska bogoslovija), 20. siječnja 1994.

Summary

HOW IS THE CATECHISM INTERWOVEN WITH THE HOLY SCRIPTURES

Literary gender of this new document of magisterium is »catechismus maior« (J. Ratzinger) as a compendium of catholic doctrine destined to clergy and lay persons, regardless of their education, age and cultural background. Having this in mind, it is clear that »el punto de partida para el desarrollo de cada una de las cuatro partes no es en el Catecismo la Sacrada Escritura, sino la doctrina de la Iglesia expuesta a lo largo de los siglos por el Magisterio, y especialmente per el Vaticano II« (G. Aranda, in Scripta theologica /Pamplona/ 1993, 490).

²⁹ »Izlaganje kardinala Ratzingera na 8. plenarnom zasjedanju Međunarodnog savjeta za katehezu«, *Kateheza* 1992, 4, 42–47. U istom broju objavljen je prilog Ch. Schoenborna, jednog od redaktora: »Nekoliko napomena o kriterijima izrade Katekizma Katoličke Crkve«, *Ibid.*, 47–51.

³⁰ G. Aranda, *art. cit.*, 492.

1. General hermeneutical approach to the Scriptures is along the lines of *Dei Verbum*, especially its doctrine on the unity of the Bible, on Christ as key event of revelation and on liturgical use of biblical texts. Examples of such approach are analyzed in numbers 533–37; 595; 1363; 1484–86; 2158.

2. Biblical foundations of christian morality are given in numbers 1783–85; 1802; 1827; 1971; 2056; 2074; 2131–32; 2157; 2231; 2168–88; 2415–25 and others.

3. The Lord's prayer is rightly called a synthesis of the whole Gospel and a centre of the Scriptures because it involves Jesus' enacting of God's kingdom during his ministry and his commission to his followers to call God their Father while they continue his mission in human history. This is shown on numbers 2761–75; 2792; 2820–21; 2844–46; 2851; 2864 and others.

4. St. James' epistle is quoted or alluded in themes on faith (162; 32; 587; 1815), on sin and repentance (1434; 1867), on sick annointment (1511–1526), on the decalogue in general (1972; 2069; 2079), on the second commandment (2148; 2353); on the family within the fourth commandment (2207–13); on the poor within the seventh commandment (2407–14; 2437–49); on christian prayer (2633; 2639–43; 2737; 2846). All these quotations and allusions take into account the context of *Jas* and rely on literary sense.

Those catholics who believe that a universal catechism is necessary and possible will find a good ecclesiastical use of the Scriptures in it. It is abundantly and rightly interwoven with the Scriptures.